

Жовтень, 2014 р.
№19 (500)

Видається з березня 1993 року

МАЙБУТТЯ

Газета департаменту освіти і науки Хмельницької облдержадміністрації

до дати

Про вшанування 70-ї річниці вигнання нацистських окупантів з України (методичні матеріали)

I. Термінологічні зауваги

1. Український інститут національної пам'яті пропонує використовувати термін «вигнання нацистських окупантів із України» замість сполучення «визволення України від фашистських загарбників».

Термін «визволення» передбачає волю, свободу, а у 1944 році Україна не стала вільною. Із вигнанням нацистських окупантів Україна не отримала волі, тільки опинилася під іншим пануванням, результатом якого стали масові репресії та депортації, зокрема сотень тисяч українців, поляків та цілого кримськотатарського народу.

СРСР ставив за мету не визволення українського народу, а повернення його до складу радянської імперії. Волю і свободу український народ отримав тільки після 24 серпня 1991 року, визволення України відбулося лише з розпадом Радянського Союзу.

2. Попри певну історичність використання сполучення «фашистські загарбники», зокрема у радянській пресі тих часів, науково більш коректним є використання терміну «нацистські окупанти».

3. Також рекомендуємо відмовитися від використання сталінського пропагандистського терміну «Велика Вітчизняна війна», замінивши його історично коректним – «Друга світова війна». Український вимір тих подій не обмежується хронологічними рамками воєнного конфлікту між СРСР і Третім Рейхом – 1941-1945, а має розглядатися в контексті подій усієї Другої світової війни 1939 – 1945 років. Війна із нацизмом для українців розпочалася 1 вересня 1939 року, в той час коли Третій рейх та СРСР співпрацювали як союзники.

II. Ключові повідомлення комеморативних заходів

1. Боротьба за свободу проти іноземного агресора є святим обов'язком кожного представника народу, над яким нависла загроза поневолення.

2. Акцент на вшанування не міфічного «радянського народу-переможця», а кожного, хто боровся проти поневолювачів.

3. Вигнання нацистів з українських територій стало можливим завдяки масовій участі українців у лавах як Червоної армії, так і українського визвольного руху (ОУН та УПА). Український вимір Другої світової війни – це боротьба на всіх фронтах і театрах воєнних дій: не тільки на Східному фронті, а й в лавах руху опору інших країн, арміях

союзників, що воювали в Італії і Франції, на Далекому Сході та на Тихоокеанському театрі воєнних дій. Ми маємо пам'ятати усіх.

4. Вигнання нацистів з України стало можливим завдяки об'єднанню зусиль всієї антигітлерівської коаліції та визвольних антинацистських рухів. Спільна перемога не була б можливою без спільних зусиль.

5. На боці антигітлерівської коаліції на фронтах Другої світової війни боролося українців більше, ніж, наприклад, британців. Сукупні людські втрати України склали значно більше, ніж втратили у цій війні Велика Британія, Сполучені Штати Америки, Польща, Канада та Франція.

6. Вигнання нацистських поневолювачів не принесло Україні спокою і свободи, а обернулося поверненням комуністичного терору, масовими депортаціями, переслідуванням інакодумців.

7. Вигнання нацистів стало вагомим кроком до здобуття Україною Незалежності.

8. Досвід боротьби із нацизмом вчить, що війна завжди закінчується у столиці агресора.

III. Історична довідка

Друга світова війна розпочалася для України 1 вересня 1939 року із бомбардувань Львова силами Люфтваффе. 11 вересня частини вермахту увійшли до Галичини, але за таємними домовленостями між Гітлером та Сталіним німецькі війська за 2 тижні відступили на захід.

17 вересня 1939 року у війну на боці нацистського агресора вступив СРСР.

22 червня 1941 р. розпочалася війна між учорашніми союзниками – III Рейхом та СРСР, в результаті чого до кінця року більша частина України була окупована німецькими військами.

У грудні 1941 – січні 1942 рр. радянські війська організували перший великий контрнаступ на території України, але були зайняті лише незначні ділянки в Криму та під Барвінківим. Спроба навесні 1942 року розвинути попередній успіх призвела в Криму та під Харковом до двох катастрофічних поразок радянських сил та їхнього відступу аж до Волги. У результаті вся українська територія була зайнята німецькими військами.

У лютому 1943 року, розвиваючи наступ після перемоги під Сталінградом, радянські війська зайняли Харків та деякі інші українські міста, але вже в березні 1943 року залишили їх унаслідок німецького контрнаступу.

Лише восени 1943 року розпочалося остаточне вигнання нацистських окупантів з України.

28 жовтня 1944 року радянські війська вийшли на околиці міста Чоп на Закарпатті, але боротьба на цій ділянці розтягнулася аж до 25 листопада – лише тоді нацистські окупанти були вигнані з України остаточно.

У вигнанні окупантів брала участь вся Україна: регулярні радянські війська та червоні партизани (разом понад 3 млн. солдат-українців), національно-визвольна армія на чолі з Українською повстанською армією (близько 100 тис. вояків) та бійці на усіх інших фронтах світу, що наближали спільну перемогу над Гітлером.

Але подіями жовтня-листопада 1944 року війна не скінчилася – українці воювали в Європі до 8 травня 1945 року та в Азії – до 2 вересня. На Батьківщині збройний спротив радянській владі тривав ще понад десятиліття.

Вигнання нацистських окупантів супроводжувалося вчиненням масових злочинів, які організував сталінський режим і радянські війська з вини його командування:

1. На найнебезпечніших ділянках фронту масово використовувалися «чорносорочники» – поспіхом мобілізоване радянським командуванням (польовими військкоматами) місцеве населення – яке кидали у бій невідготовленим, необмундированим та озброєним, що можна розглядати як свідому спробу знищення українського населення.

2. Українські армійські частини Радянської армії у 1943-44 рр. використовувалися в боях проти національного підпілля, що означало братовбивчу війну між українцями, які служили у РСЧА та УПА.

3. В очищеному від німців Криму у 1944 році радянською владою було здійснено низку депортацій, зокрема повністю виселено до Середньої Азії кримських татар (180 тис.).

4. Українці продовжували зазнавати втрат і після закінчення війни, масові репресії продовжувалися до самої смерті Сталіна. На Західній Україні під час придушення національного руху за різними даними було вбито 150 тис., заарештовано 130 тис. та депортовано понад 200 тис. осіб.

5. Внаслідок організованого голоду у 1946-47 рр. в Україні загинуло до 1 млн. осіб.

Кількість військових і цивільних жертв війни оцінюється істориками у 8 – 10 млн. українців. 700 міст, 28 тис. сіл, 16 тис. підприємств були пошкоджені або знищені внаслідок боїв і каральних дій окупантів.

ДО ДАТИ

IV. Історичні міфи, пов'язані з вигнанням нацистських окупантів із України

Міфи	Спростування
28 жовтня 1944 року було днем остаточного вигнання нацистських окупантів з України	Німецькі війська остаточно залишили територію України наприкінці листопада 1944 року. Для відзначення цього факту день 28 жовтня було обрано не зовсім коректно. У СРСР склалася традиція відзначати цю подію 8 жовтня, оскільки саме цього дня в 1944 році радянські війська вибили німців з території Радянської України в її тодішніх кордонах. Влітку 1945 року, згідно з міждержавним договором, Чехословаччина передала Радянському Союзу Закарпаття, яке увійшло до складу УРСР. Зважаючи на це, згодом вирішили перенести день пам'ятних урочистостей на дату, коли німецькі війська залишили останні населені пункти сучасної Закарпатської області. Але 28 жовтня 1944 року радянські війська лише розпочали бої за місто Чоп. Остаточно вибили противника із Закарпаття лише 25-26 листопада того ж року.
Вигнання німецьких окупантів було визволенням України	Визволення означає – принесення волі, але в 1944 році цього не сталося. Визволення України відбулося тільки 24 серпня 1991 року з розвалом Радянського Союзу. Радянський Союз до 1941 року був тоталітарною державою, нею він залишився і після 1944 року. Партизна диктатура і політичні репресії не зникли. Під час війни радянське керівництво намагалось заохотити народ України до боротьби, апелюючи до патріотичних почуттів та обіцяючи демократизацію політичного режиму після перемоги. Зокрема, українській інтелігенції та митцям дозволено звертатися до тем, які до тих пір таврували як «буржуазний націоналізм»; чотири армійські фронти названі «українськими»; запроваджено орден Богдана Хмельницького; засновано республіканські міністерства оборони та закордонних справ. Та вже одразу по завершенню війни багато із зазначених починань були згорнуті, засуджені, або нереалізовані. Включення УРСР напряму до складу ООН слугувало політичним цілям СРСР і про жодну суверенну позицію України на міжнародній арені не йшлося. Не вважаючи вигнання німецьких окупантів визволенням, українське націоналістичне підпілля продовжило боротьбу за незалежність України. Після повернення радянської влади на територію України, сталінське керівництво кардинально збільшило масштаби каральних депортацій великих груп населення до віддалених регіонів СРСР. Депортацій зазнало польське населення Західної України, а також родини осіб, яких підозрювали у допомозі українському підпіллю та УПА. З Криму повністю депортований кримськотатарський народ, а також місцеві греки, болгары, вірмени. Різних правових обмежень і переслідувань зазнали особи, що перебували на окупованій території, оstarбайтери, полонені червоноармійці.
Росія могла перемогти німецьких окупантів і без України	Внесок України у розгром гітлерівської Німеччини та її союзників важко переоцінити. Жителі УРСР взяли активну участь у протидії гітлерівській агресії. За весь час війни між СРСР та Третім Рейхом 1941-1945 років жителі УРСР склали приблизно 7 мільйонів або 23% особового складу Збройних сил СРСР, що більше, ніж військо Великої Британії, яка мобілізувала близько 6 мільйонів своїх громадян. Українці воювали у складі радянських збройних сил і партизанських загонів, були відзначені багатьма високими нагородами. Вихідці з України були представлені серед командного складу збройних сил СРСР. За оцінками Інституту історії НАНУ, прямі людські втрати України становили від 8 до 10 мільйонів осіб, що більше ніж сукупні людські втрати Великої Британії, Сполучених Штатів Америки, Франції, Польщі та Канади (близько 7,4 мільйонів). Для потреб фронту працювала потужна промисловість УРСР, значна частина якої евакуювана в тил – до Росії та Середньої Азії. Україна була серед республік СРСР, які перші прийняли на себе удар гітлерівських військ. Бої на території України розтягнулися із заходу на схід більше, ніж на тисячу кілометрів і тривали понад рік. Це дозволило зосередити військові та промислові ресурси у внутрішніх регіонах СРСР, підготуватися до контрнаступу взимку 1942 року. У будь-якому разі історія не знає умовного способу, а спроби моделювання дій РСЧА без українських людських і промислових ресурсів радше ставлять під сумнів твердження В. Путіна про перемогу «і без України». Загалом до антигітлерівської коаліції входило 58 держав і суверенних територій, внесок більшості з них був значно менш вагомим, ніж українського народу.
Всі заслуги у вигнанні німецьких окупантів належать радянським збройним силам і партизанам	Перемога над нацистськими окупантами – спільне досягнення антигітлерівської коаліції та визвольних рухів. Друга світова війна – глобальний конфлікт, і всі її учасники були тісно пов'язані між собою. Можна говорити про різний внесок держав у перемогу, однак невірно приписувати усі заслуги одній країні. Радянський Союз користувався військово-технічною та іншою підтримкою своїх союзників по антигітлерівській коаліції. За програмою ленд-лізу, СРСР отримав значні обсяги військової техніки, озброєння, продовольства та інших матеріалів, необхідних для підтримки економіки і ведення бойових дій. Німеччина не могла зосередити всі наявні сили проти радянських військ, оскільки була змушена одночасно воювати з союзниками на інших фронтах, в тилу, на морі та в повітрі. Не варто забувати, що опір гітлерівцям чинили українці різних політичних спрямувань. Свій внесок у боротьбу з німецькими окупантами зробив також український національно-визвольний рух. Українські націоналісти, згуртовані в лавах підпілля, УПА та інших повстанських формувань, вступали у бої, протидіяли репресивній та грабіжницькій політиці окупаційної адміністрації, проводили антигітлерівську пропаганду.

V. Пропозиції щодо заходів 28 жовтня 2014 року

Український інститут національної пам'яті в умовах неоголошеної війни пропонує обмежитися мінімальними комеморативними заходами, а також звертається з пропозицією:

1. Ініціювати акцію пам'яті «Ті, хто боролися за Свободу» основна мета якої – показати багатогранність українського виміру боротьби із нацизмом через історію однієї людини. Акція покликана популяризувати історії різних людей: кримськотатарського льотчика, Героя СРСР Амет-Хана Султана, українського героя французького Спротиву Василя Порика, генерала УПА Василя Кука, Героя СРСР Олексія Береста, який встановив радянський прапор на Рейхстагу, Героя України Євгена Березняка, який увійшов у популярну культуру під псевдо «Майор Вихрь» і долучився до порятунку від тотального знищення Кракова, українського солдата поль-

ської армії Андерса Михайла Паньковця, який першим увірвався до німецького бункера на горі Монте-Кассіно, звичайного droгобичького хлопчика Мандика Хасмана, який долучився до Української повстанської армії, або генерала Кузьми Дерев'янка, що в буквальному сенсі поставив крапку у Другій світовій війні, підписуючи Акт про капітуляцію Японії на борту лінкора «Місурі» у вересні 1945 року – та багато інших, хто боровся з нацизмом по всьому світу, але без чисті боротьби не було б можливе вигнання нацизму з України. Проведення акції передбачає кілька хвиль, заключна хвиля цієї акції пам'яті має бути приурочена до днів Пам'яті та примирення 8-9 травня 2015 року та 70-ї річниці завершення війни у Європі.

2. Переглянути вітчизняні художні і документальні фільми, що відображають україн-

ський вимір Другої світової війни, наприклад:

1. «Хайтарма», 2013 рік, авт. – Ахтем Сейтаблаєв, «АТР»
2. «Чорна піхота», 2010 рік, авт. – Іван Кравчишин, «07 Продакшн», «Інтер»
3. «1377 спалених заживо», 2009 рік, авт. – Іван Кравчишин, «07 Продакшн», «Інтер»
4. «Київ. Місто, що зрадили», 2008 рік, авт. – Андрій Цаплієнко, «07 Продакшн», «Інтер»
5. «Рівень секретності «18», 2011 рік, 4 серії, авт. – Іларіон Павлюк, «1+1»
6. «Війна без переможців», 2003 рік, 5 серій, авт. – Ігор Чижов, «Інтер»
7. «Корюківка. Злочин проти людяності», 2013 рік, авт. – Сніжана Потапчук, НТКУ.

Із листа Міністерства освіти і науки України від 17.10.2014 р.

За рідну землю, за Україну!

В історію Другої світової війни золотими літерами вписали себе тисячі подолян, які боролися з ворогом у складі Червоної армії, радянського підпілля, Української Повстанської Армії, а також ті, хто був насильно вивезений на рабську працю до Третього Рейху. Про деякого з них – наша розповідь.

Проскурівське підпілля

Молодий проскурівський вчитель Карл Кошарський занотував про події перших місяців окупації у своєму щоденнику: «Тяжко писати про те, що відбувається в місті. Організуються поліцейські загони. Щоденно розстрілюють. Гітлерівці оточують базари, в жінок забирають масло, цибулю, картоплю, розбирають будинки, знушаються. Про права людини навіть не згадуй, бо чекає удар гумової палиці. Сотнями знищується худоба, відбирають коней, запаси сільськогосподарської продукції і вивозять до Німеччини. У місті організують «облави на людей».

Для масового винищення радянських людей був створений спеціальний табір в районі Ракове. Страшні злодіяння чинили там гітлерівці. У таборі перебували тисячі людей, більшість з яких спали просто під відкритим небом. Їх морили голодом, даючи якусь бурду із мерзлик цукрових і кормових буряків. Хліба військовополонені не бачили... Кладовище біля табору все збільшувалось. За роки окупації у Раківському таборі було знищено близько 65 тисяч людей.

У січні 1942 року у приміщенні школи №7 (нині станція юних техніків по вул. Проскурівській) відкрито «Вербувальний пункт» для організації відправки проскурівчан на роботи до Німеччини. Всього за роки окупації було вивезено понад 1300 чоловік.

Безжалісного гноблення зазнали й проскурівські євреї, нацисти проводили акції розстрілу та масові переселення до спеціально влаштованих гетто.

Під час боїв за Проскурів майже усі житлові будинки по вулиці Косовського з боку Гречан були знищені вогнем

ворожих батарей. Десятки сімей опинилися на вулиці. Довідавшись, що в районі базарної площі пустує декілька будинків, потерпілі вирішили переселитися в них. За порушення «нового порядку» начальник гестапо наказав спалити будинки з їхніми жителями.

Поряд з масовими розстрілами мирного населення йшло пограбування краю. Окупанти знищили експонати обласного і краєзнавчого музеїв, фонди обласної бібліотеки, кабінети середніх навчальних закладів і медичних установ. Услід за цим було видано ряд наказів про здачу вовняних і шкіряних рукавичок, пальт, жилетів і шарфів, ватяних жилетів і штанів, чобіт, валянок і онуч. Однак населення не поспішало одягати і взувати окупантів. Гітлерівці вдавалися до каральних заходів. Вони попереджали, що «невиконання цих наказів розглядатиметься, як саботаж і винних буде суворо покарано».

Щоб примусити містян працювати на себе, загарбники запровадили обов'язкову реєстрацію всіх працездатних на біржі праці. За неявку на реєстрацію жорстоко карали. Одночасно поліція влаштовувала облави. На зароблені гроші майже нічого не можна було купити, бо організованої торгівлі не існувало, а у приватників товари були надто дорогими. Проскурівський гебіткомісар спеціальним порядком заборонив продавати на ринку всі види худоби, птицю, жири, олію, крупи, пшано, зерно, борошно, хліб, молоко, сметану, фрукти, картоплю, цибулю, часник та інші продукти.

Гітлерівці свідомо прирікали населення окупованих територій на голодну смерть

– це було складником їхніх планів фізичного знищення українського народу.

До того ж у місті були створені так звані «Трудові табори» – один у приміщенні школи №6 (на 400 чоловік), другий – за кілометр від Лезневе (на 500-1000 чоловік). У цих таборах розміщували проскурівчан та мешканців навколишніх сіл, яких «мобілізували» на 2-3 тижні для примусових робіт.

Злидні породжували хвороби. Люди, яким була необхідна медична допомога, потрапляли в дуже скрутне становище. Невелика кількість діючих лікарень була недоступна для місцевого населення через високу плату, встановлену окупантами.

Фашисти сподівалися звірствами примусити радянських людей змиритися з чужим режимом. Але терор розпалював у серця народу ненависть до гітлерівських загарбників.

У вересні 1941 року була створена Проскурівська підпільно-партизанська організація, організатором і керівником якої був Микола Андрійович Храновський. Він об'єднав підпільні групи П.М.Семенюка – з 5 чоловік, Поліщука – з 20 чоловік та ін. На першій організаційній нараді на квартирі Храновського утворили підпільний комітет, до складу якого увійшли М.А.Храновський, П.А.Вітанов, П.М.Семенюк, Ф.В.Назаров, І.І.Селіванов.

Петро Семенюк, зокрема, очолював групу з випускників третьої школи. Підпілля вело

активну пропагандистську діяльність. Щоб донести до населення інформацію з фронту П.Семенюк і П.Вітанов змонтували перший радіоприймач і невдовзі почали випускати листівки. Не маючи технічних засобів для агітаційної пропаганди, підпільники виготовляли їх від руки тиражем до 150-200 примірників.

Керівник організації Семенюк вирішив, що треба налагодити їх друк. Для цього потрібен був шрифт, тому в міській друкарні, яка ретельно схоронялася, вдалося згуртувати групу надійних патріотів. До неї увійшли Марія Ченаш, Геня Шамис, Рива Кривуля, Марія Трембовецька.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр., Президія Верховної Ради СРСР Указом від 10 травня 1965 р. нагородила

орденами і медалями партізанів та учасників підпілля, які діяли у Проскуріві: Трембовецьку Марію Іванівну (посмертно) та Храновського Миколу Андрійовича (посмертно) – орденом Леніна; Семенюка Петра Миколайовича (посмертно) та Ченаша Миколу Миколайовича (посмертно) – орденом Червоного Прапора; Вітанова Павла Андрійовича (посмертно) та Кшевінську Ольгу Антонівну (посмертно) – орденом Вітчизняної війни І-го ступеня; Ченаш Марію Миколаївну – орденом Вітчизняної війни II-го ступеня.

За рідну землю, за Україну!

Нескорена Трембовецька

Однією з найактивніших учасниць Проскурівського підпілля була Марія Трембовецька. У 1941-му дівчина закінчила 10 класів середньої школи №3. Мріяла стати лікарем, вступити до медичного інституту, але мрії завадила війна.

У серпні 1941 року Марія стала членом підпільної групи, в яку входили вчорашні випускники. Згодом влаштувалась у друкарню ученицею складача Марії Ченаш, яка до останніх днів була їй не тільки чудовим наставником, а й вірною подругою. Наполеглива Маня дуже скоро оволоділа цією спеціальністю. Дівчина протягом кількох місяців таємно виносила з друкарні шрифт, папір, друкарську фарбу.

На початку листопада 1941 року з допомогою своїх товаришів вона здійснила зухвалу операцію. Там же, в німецькій друкарні під прискіпливим оком поліції і адміністрації, вона набрала листівку, набір по частинах був винесений і схований у дворі. Вночі його забрали підпільники. А згодом листівки жадібно читали проскурівчани.

Бувало, що Марії доводилось працювати по 16-18 годин на добу. Після зміни в друкарні вона набирала листівки на конспіративних квартирах.

При друкуванні карток біржі праці, перепусток, довідок про звільнення від роботи та інших бланків німецької адміністрації, не зважаючи на суворий контроль, Марія віддруковувала зайві екземпляри і передавала їх до підпільного комітету. Вона виготовила дві печатки і шість штампів поліції, бургомістра, біржі праці, комендатури, за допомогою яких виготовлялись необхідні фіктивні документи. Дівчина передала підпільній організації більше тисячі довідок про звільнення від набору до Німеччини на каторжні роботи.

У спеціально обладнаному їй батьком сховку виходила вісім поранених офіцерів, протягом двох місяців доглядала за ними, робила перев'язки. Пізніше, після одужання, офіцери були залучені до підпільної і диверсійної роботи. В себе на квартирі надала сховище шістьом членам підпілля. Протягом двох місяців у неї переховувався і Петро Семенов, якого розшукувала поліція.

Марія Трембовецька не лише працювала в друкарні і розповсюджувала листівки, а й була зв'язковою між комітетом і трьома підпільними групами, у тому числі з Меджибізьким підпіллям. У квітні 1943 року, за доносом зрадниці, підпільницю за-

арештувало гестапо. Зрадниця повідомила фашистам, що Трембовецька знає членів окружного комітету, їхні справжні прізвища та місцезнаходження друкарні підпільників, а також входить до складу центрального ядра організації.

При арешті Марія виявила неабияку мужність та спокій. «Коли гестапівці вивели її на вулицю, дівчина, прощаючись, мовчки вклонилась Марії Ченаш і багатозначно самими лише очима вказала їй на вікно друкарні. Сідаючи у машину, вона вимовила лише єдину фразу: «Який сьогодні гарний день!». Того дня погода її дійсно була чудовою...».

Цілий місяць щоденно продовжувались допити гестапо – з 15 квітня до 15 травня 1943 року. Над нею знущались з несамовитою жорстокістю: заганяли під нігті розпечені голки, випалили очі, перебили руки і ноги, в результаті чого вона не могла пересуватись. Голову затискали в обручі, пропускаючи електрострум. Рани посипали сіллю. Було заборонено надавати їй будь-яку медичну допомогу. В камері Марія знаходилась ще з однією підпільницею Ольгою Кшевинською. У ніч з 14 на 15 травня дівчат вивели у двір тюрми та випустили на них зголоднілих

вівчарок. Так і не почувши жодного слова, на світанку 15 травня фашисти розстріляли дівчину (на той час їй ще не виповнилося і 20 років). Разом із нею страшили й інших підпільників: Ф.Волкотруба, А.Гриневич, О.Лісімкіну, Н. Возборського, матір П.Семенюка. Н. З а п а л а ц ь к о г о , О.Степаненка, С.Сазонова, М. Алексеева, В. Ручковську.

На стіні камери дівчата залишили напис: «Товариші, ми вмираємо, витримавши жорстокі катування і наругу. Ми знаємо, за що вмираємо. Ми не змогли добити ворога. Зробіть це за нас. Продовжуйте боротьбу!».

Всі знущання і біль Марія витримала і, дякуючи її мужності, вісім підпільників, у тому числі троє членів окружного комітету, чотири керівники підпільних груп, котрих добре знала, залишились на волі і продовжували боротьбу з нацистами...

Сам Петро Семенов був убитий німецьким патрулем 15 квітня 1943 року при спробі залишити місто, направляючись до партизан. Трохи пізніше, у червні, в одному з боїв на Житомирщині загинув М.Храновський.

Таміла МИХАЙЛІВ,
заступник директора
з науково-методичної
роботи Технологічного
багатопрофільного ліцею
м.Хмельницького.

краєзнавство

Мовою документів

Швидко, мов весняні струмки, збігають роки, квітнуть дерева, половіють жита, приходять у світ нові покоління. Але не старіє, не зникає пам'ять тих літ. Вона живе у спогадах бійця і в суворому монументі, як свідок грізних років і переможних боїв, пильно дивиться на нас в залах музеїв, зі сторінок книг. Її, мужню і велич-

ну, надійно оберігає народ, передаючи, як святиню, у спадщину поколінням. Пам'ять вічна.

Краєзнавці Траулінського музею вивчали бойовий шлях військових частин і формувань, які визволяли наше село, дії партизанських загонів і підпільних груп. А це – 1-а Українська армія під командуванням ге-

нерала армії, двічі Героя Радянського Союзу Івана Черняховського, 351 стрілецька дивізія, 1159 і 1161 стрілецькі полки, 56 гвардійська танкова бригада.

З-поміж зібраних матеріалів – листи, речові свідчення, фотодокументи, ілюстрації. Краєзнавці влаштовують екскурсії, експедиції, подорожі місцями боїв, проводять зустрічі

з ветеранами війни та їх родинами. Зібрано чимало матеріалів про учасників Другої світової війни та оформлено їх у буклети під назвами: «Повернулись з Перемогою», «Дорогами війни», «Остарбайтери».

Наші односельчани-солдати пройшли фронтними дорогами України, Білорусії, Росії, Молдови. Багато з них дійшли до Берліна, повернулись з Перемогою, а багато – спочивають у братських могилах.

До історико-меморіального видання «Книга пам'яті України» (9 том) занесені імена наших односельців, які полягли в роки війни.

Волонтерські заго-ни школярів допомагають учасникам бойових дій, дітям війни, впорядковують пам'ятники і пам'ятні місця.

Краєзнавці
Траулінської ЗОШ I-III ст.
Шепетівського району.
Керівник:
АТАМАНЮК О.В.

Партизани «пресували» окупантів

У липні 1941 – квітні 1944 рр. область перебувала під окупацією фашистських загарбників. На українській території було створено Райхскомісаріат з адміністративним центром у Рівному. Кам'янець-Подільська область увійшла до генеральної округи «Волинь-Поділля». На території нашої області окупаційна влада утворила дев'ять округ, або гебітскомісаріатів. Зокрема, Заславська округа включала Заславський, Плучнянський, Ляховецький і Теофіпольський райони.

Ліси Плучнянщини були партизанським краєм, куди боялися потикатися німецькі окупанти. У першій половині 1943 року був створений партизанський загін, який згодом перетворився на з'єднання. Командиром його став А.З.Одуха. На сьогодні поблизу села Білотин, яке входило до Плучнянського району, збереглася стоянка загону А.З.Одухи, про що свідчить напис на пам'ятнику. На озброєнні партизан було 2 міномети, декілька кулеметів, 87 гвинтівок, пістолети, вибухівка. Загін поповнювався як із місцевих жителів, так і за рахунок утікачів-полонених з концтабору «Гросслазарет», який знаходився на території Славути.

Загалом наприкінці 1943 року на території області розгорнули бойові дії 5 партизанських з'єднань.

Партизани і підпільники вчиняли диверсії, метою яких було посилення боротьби за збереження матеріальних цінностей. Месники прагнули не допустити, щоб окупанти руйнували громадські господарства, підприємства, вбивали мирних людей. Партизани перекривали шляхи відходу гітлерівців, робили засідки, знищували команди підпалювачів, відбивали худобу і майно, що їх окупанти відправляли на Захід.

Партизанською матір'ю у Плучному називали в дні війни семидесятирічну Катерину Федорівну Томашевську із села Дорогоща. Разом з нею боролися з ворогом одинадцять членів її сім'ї. Син Володимир Антонович командував партизанським загonom ім. Тараса Шевченка, його брат Микола у партизанському загоні ім. Михайлова очолював диверсійний взвод, сестра Зіна була розвідницею і провідником.

Дружина Володимира Антоновича Тетяна Дмитрівна була також розвідницею, потім працювала в штабі з'єднання А.З.Одухи. Інший син – Роман Антонович також був у партизанському загоні під командуванням А.З.Одухи, а його дружина Любов Володимирівна була партизанською медсестрою.

До визволення області від німецько-фашистських окупантів партизани області провели 1272 бойові і диверсійні операції, знищивши 613 ворожих ешелонів, 539 паровозів, 5443 вагони з живою силою, технікою і боеприпасами, 335 залізничних платформ, 191 цистерну з пальним, 113 танків, 45 бронемашин, 5 літаків, 638 автомашин.

Земля горіла під ногами окупантів.

Зоя ВАСИЛЬЧУК,
учитель історії Плучненського НВК
«ЗОШ I-III ст., гімназія»
Ізяславського району.

Війна – це дитячі страждання

(позакласний захід)

Мета: розкрити історичні віхи Другої світової війни через призму спогадів очевидців – дітей війни, розвинути вміння працювати з різноманітними історичними відомостями; виховувати в учнів почуття патріотизму, толерантності, поваги до історичного минулого свого народу.

Обладнання: мультимедійна дошка зі слайдами презентації, фотокартки очевидців – дітей війни, підручники з історії, тексти спогадів.

Хід заходу

1-й ведучий: Дитинство – найщасливіша пора життя. Дитинство – пора без проблем і турбот. Дитинство манить нас казками і чарами, адже лише в дитинстві подарунки нам дарує не мама з татом, а Дід Мороз і Святий Миколай. Кожне свято в дитинстві проходить весело, а кожен будень – пізнавально. Дитинство пахне свіжими бабусиними піржками та смачним маминим тортом; воно іскриться батьківськими цікавими розповідями про звичайні речі; воно тішить іграми до пізнього вечора з сусідськими дітлахами та барвистими снами. Для кожного з нас – дитинство своє, неповторне і згадуємо ми його, зазвичай, з трепетом та ніжною ностальгією. Проте таке воно лише під мирним небом...

2-й ведучий: Війна. Це слово викликає страх і відчай, воно породжує біль у нашому серці. Війна – це біда, що несе за собою сльози та страждання людей; страх і відчай. Ми здригаємось навіть від згадки про війну, а наші прабабусі бачили її на власні очі. Їхнє дитинство пахло порохом кулеметів і гармат; було переповнене голодом та страхом; воно запам'яталося холодним поглядом загарбника та дитячими сльозами.

1-й ведучий: Ці жінки також пережили нелегке дитинство, проте і воно було сповнене історій, що запам'яталися маленькому наївному сердечку. Ось лише деякі розповіді, які вразили нас найбільше.

1-й учень: Євгенія Михайлівна Гуменюк, 03.02.1937 р.н.

Народилася Женя поблизу Ярмолинців у селі Соколівка. Сім'я Гуменюків була звичайною як на той час: батько, мати та п'ятеро дітей, серед яких Женя була найменшою. День народження Євгенії Михайлівни припадає на лютий 1937 року, тому оцята, перед якими розгорталися картини битв, були ще зовсім крихітними. Через такий юний вік пані Гуменюк сприймала війну далеко не так серйозно, як дорослі. Події воєнних років збіглися для неї з пізнанням світу, тому і мали вигляд цікавих пригод

із зовсім нестандартним їх сприйняттям.

«Недалеко від нашого дому був виритий окоп, де ховалися наші військові, – згадує Євгенія Михайлівна. – Мама зварила їм картоплю, яка ще лишилася після приходу німців. Вона ще не встигла обернутись, як я вхопила казан та пішла до окопу, маючи на меті допомогти матері. Пам'ятаю, що тільки-но ступила перші кроки, як за спиною почали свистіти кулі (тепер не знаю, як від них уверталася), проте я так бігла, що встигла принести їжу «нашим» та повернулася назад до мами. Тоді я не розуміла, чому мама почала на мене сваритись і так гірко плакала – я ж вважала, що зробила добру справу і нічого мені не загрожувало.

Взагалі, дитиною я була досить жвавою та допитливою. Вночі майже не спала, тому батько висаджував мене на піч та запалював газову лампу, яка тішила мене в той час, коли решта міцно спали. Коли ж стала дорослішою – також мала проблеми зі сном, тому під покривом ночі гонила пасти корову, а вдень – міцно спала. Війна залишила відбиток на моїй підсвідомості, напевно тому до сьогодні не сплю без увімкненого світла.

У роки війни мама не дозволяла мені виходити з хати, оскільки вважала, що це небезпечно, тому я часто тікала з дому. Такі втечі за-

кінчувались цікавими пригодами, а потім, звичайно, покаранням за непослух. Одного разу, влітку, я побачила, що недалеко від дому, під вербою, була дівчина. Мене вразила краса її білявої коси і я підійшла ближче. Переді мною лежала молода і надзвичайно красива дівчина. На темно-зеленому мундирі виднілися нагороди. Пізніше я дізналася від матері, що дівчина ця – наша землячка, а вбили її минулого вечора. Того дня я вперше плакала через смерть, адже вважала несправедливим, що на війні гинуть такі красиві люди...».

Євгенія Михайлівна розповідала історію за історією, та вираз на її обличчі не змінювався: вона посміхалася, згадуючи минуле і, здавалося, сама дивувалася через свою дитячу безпосередність. «Я дуже любила солодощі, – продовжує вона. – а в сільському магазині продавалися карамельні подушечки, смачніший за які, здавалося, був лише такий недосяжний шоколад. Грошей на те, щоб купити їх, у батьків не було та й магазин був закритий через військові набіги, тому цукерки були лише мрією. Зранку я почула перестрілку, а мама сказала, що німці ще в селі і вночі вони зруйнували багато будівель. Яким було моє щастя, коли виявилось, що серед них був і магазин. Я стрімголов побігла туди попри мамині крики. Німці вже відійшли з села, а серед руїн я побачила ледь помітний ящик з отими цукерками. Люди в селі ще боялися виходити зі своїх сховків, а я уже з повними кишнями цукерків поспішала додому. Я пригостила всіх своїх братів та сестер і навіть сусідських дітей і щастю моему тоді не було меж.

Добре пам'ятаю сльози односельчан, які втратили на війні своїх рідних; пам'ятаю погляди німців (коли вони відходили з села, то стріляли у все живе на своєму шляху). Проте найяскравіший спогад з мого дитинства – це неви-

Закінч. на 7-й стор.

доли

Війна – це дитячі страждання

(позакласний захід)

Закінч. Поч. на 6-й стор.

мовна радість всіх людей після повідомлення про перемогу наших військ. Люди тоді раділи життю, раділи тиші і спокою, раділи своєму майбутньому...».

2-й учень: Касір Надія Яківна, 18.01.1943 р.н.

Народилась Надія Яківна в с.Залісся-1 Кам'янець-Подільського району. Під час війни була ще немовлям, тому може переповісти лише спогади мами. Не надто полюбляє ними ділитися, бо коли мама розповідала, завжди плакала.

«Біля нашої зруйнованої хати був великий льох, який дивом уцілів. Під час відступу німців там переховувалось багато односельчан, а також мама зі мною на руках. Я – немовля, була загорнута у стару маленьку ковдру. Однієї миті двері відчинилися і на порозі того погрібця з'явився кременезний німець. Він мовчки глянув на переляканих селян, вихопив в мами з рук згорток з дитиною та вийшов. Мама кинулась за ним. На вулиці фашист викинув мене на сніг, ковдру накинув собі на плечі та попрямував, не озирюючись. Мама на мить залякла від жаху, але оготавшись та сподіваючись, що німець не повернеться, кинулась піднімати рідне дитя...». Взагалі, Надія Яківна не любить говорити про війну, а особливо обурилась, коли її запитала про можливі фото, що збереглися з тих часів: «Дитиною моя, в той час ще довго було не до світлин, люди думали про те, як вижити...».

3-й учень: Валентина Андріївна Бурко, 07.03.1933 р.н.

Народилась у Кам'янці-Подільському, а війну зустріла у місті Станіславі (нині Івано-Франківськ).

«Коли почали поширюватися перші звістки про початок війни, то до хати прийшли поляки і сказали батькові, який працював на партійній роботі, що коли сам швидко не поїде з міста, то вони перші ж його розстріляють. Батько пішов на фронт і довгий час про нього

нічого не було відомо. Мати залишилась сама-самісінька з трьома донечками: Раїсою – 1925 р.н., Валентиною – 1933 р.н. та Ольгою – 1937 р.н. Було вирішено повернутися до Кам'янця-Подільського, звідки була родом мати і де проживала бабуся, мамина мама.

«У місті спершу оселились у бабусі, що жила біля пивзаводу, а коли німці наступали, ми довгий час ховалися в скалах. Там було холодно та вогко, і ми, напевно, застудилися на все життя.

Під час війни ми жили на Польських фільварках. Для того, щоб прогледувати донечок, мама бралась за будь-яку роботу. Дуже болісно згадувати про долю старшої сестри Раїси. Фашисти забрали її на роботу до Німеччини, де вона тяжко працювала та загинула, за розповідями дівчат, які були разом з нею, під час бомбардування. Рая не захотіла сховатися у бомбосховище і загинула у тому приміщенні, де дівчата жили. Після війни батько їздив у це місто (не пам'ятаю його назви) і намагався відшукати могилу моєї сестри, але марно...»

У Кам'янці, там де зараз знаходиться планово-економічний коледж, був табір військовополонених, а там, де індустріальний коледж – німецька військова комендатура. Кожного дня ми з сестрою ходили до табору з надією розшукати батька. Багато жителів міста, самі потерпаючи від голоду, намагалися непомітно кинути їжу військовополоненим, так само вчиняли і ми. Німці не дозволяли нашим хлопцям підбирати продукти, а лише збирали їх у величезний чан, а потім роздавали. Люди у таборі були різного віку, але всі дуже виснажені та змучені, з темними похмурими обличчями. Вночі з боку табору лунали постріли. Ми, маленькі, дуже боялися цих звуків. Мати нас заспокоювала, хоча, напевно, побоювалася не менше за нас.

У військовій комендатурі працювала симпатична дівчина, з якою ми познайомилися

випадково і якій дуже подобалась моя маленька сестричка – красуня Олечка. Ця дівчина завжди повідомляла нам, коли прибуде нова партія військовополонених, і ми з сестрою знову і знову ходили видивлятися, чи немає нашого тата серед тих нещасних людей. Дівчина іноді пригощала нас шматочками цукру, і він здавався смачнішим за усі ласощі у світі. А одного разу вона попередила, що більше приходити до неї не треба і з тих пір більше ми її не бачили. Як я зрозуміла, коли вже стала старшою, ця дівчина, напевно, співпрацювала з підпіллям.

Біля комендатури ми з сестрою часто спостерігали, як з приміщення виводили чоловіків, які ледь стояли на ногах, а деяких – товариші тримали попід руки. Вони були закривавлені, у пошматованому брудному одязі (напевно, після допитів). Їх, як непотріб, закидали в кузов вантажівки та вивозили в невідомому напрямку.

Але найяскравішим спогадом, який часто стоїть перед очима, є натовп євреїв, яких вели на розстріл повз комендатуру, у напрямку Польських фільварок. Ці люди спочатку йшли сім'ями з речами, тримаючи на руках дітей. Вони сподівалися, що їх просто переселяють на інше місце, але коли в голові колони почулися постріли, люди почали кидати речі, хапати дітей та метушитися. Зараз деякі люди запитують: «А чому євреї не тікали, не намагалися чинити опір?». Це було неможливо. Натовп щільно був оточений солдатами з вівчарками і спроба втечі лише б наблизилась смерті.

Коли розпочалась війна, мені було вісім років, і я встигла вже закінчити перший клас в Станіславі. Кілька років я не вчилася і лише потім пішла у другій клас школи №3, що розташовувалась на Польських фільварках. Я була переростком – старше більшості дітей мого класу. В холодну пору року ми не вчилися, бо нічим було опалювати школу, писали на старих

газетах поміж рядків.

Коли Кам'янець визволяли радянські війська, і німці чинили шалений опір, ми з мамою та сестрою знову, як на початку війни, ховалися в скалах біля пивзаводу. А коли повернулися до свого помешкання, воно було наскрізь простріляне кулями і страшно було навіть уявити, що б сталося, якби ми залишились удома. Фашисти, намагаючись чимшвидше вибратися з міста, рухались через фільварки в напрямку Підзамче, де утворилося велике скупчення техніки і людей. Частина цього натовпу вирішила: якщо повернути до церкви, то так можна піти в обхід. Мамі, аби потрапити з нами до Старого міста до бабусі, довелося пояснювати німцям, що ми не тікаємо, а йдемо з міста разом з ними.

Після визволення від фашистів, життя в місті поступово налагоджувалося. Там, де зараз розташовується будівельний коледж, був відкритий шпиталь для військових. Ми – діти, дуже багато часу проводили там: читали та писали поранилим листи, декламували вірші, співали пісні та навіть прибирали та мили підлогу.

Найочікуванішою та найприємнішою новиною стала звістка про перемогу. Люди на вулицях плакали та сміялися одночасно, обіймалися зовсім незнайомі люди, військові стріляли у повітря... А потім повернувся з фронту батько, я закінчила семирічку та пішла навчатися в культурно-просвітницьке училище, працювала бібліотекарем...».

2-й ведучий: Ще багато історій могли би почути від наших земляків. Історій, що пронизані дитячим сприйняттям світу, які розказані через призму сліз і страждань. Історій, які ілюструють смертельно важке дитинство в роки війни.

**Ірина ГЕЙМАЛ,
вчитель історії та
правознавства Кам'янець-Подільської ЗОШ І-ІІІ ст.
№2 ім.Т.Г.Шевченка.**

Скарбниця народної пам'яті

Багато розмов точиться у педагогічному середовищі про те, як виховати у молодого покоління духовну культуру, любов до рідної землі, свого народу, сформувати національну свідомість. Один із шляхів вирішення цього питання - зацікавлення учнів пошуково-краєзнавчою роботою. Кожен, хто працює зі школярами, знає, що дітей найкраще об'єднує спільна серйозна справа. Такою є пошукова, краєзнавча, науково-дослідницька робота з вивчення і збереження історико-культурної спадщини свого народу і, як наслідок, - створення музею.

Музеї позитивно впливають на підвищення освітнього і культурного рівнів учнівської молоді, викликають інтерес до ратної, трудової, культурної спадщини старших поколінь, заохочують до вивчення та збереження історико-культурних пам'яток народу, природи рідного краю, формують поняття малої Батьківщини, гордості за її славне минуле і розуміння того, що потрібно працювати для майбутнього.

Максим Рильський писав: «Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього. Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не гідний пошани». Цю правдиву мудрість повторювано найсвітлішими умами в усі часи. Саме ці слова можуть бути девізом для організації музейної справи в системі освіти.

На Хмельниччині розташовано чи не найбільше в Україні пам'яток національного культурного надбання. На території області є 473 пам'ятки мистецтва, 2442 - історії, 105 - археології, 230 пам'яток архітектури загальнодержавного значення, та, крім того, 1104 рекомендованих до охорони Науково-дослідним інститутом теорії та історії архітектури і містобудування.

Складовою частиною пам'яток національного культурного надбання, скарбницею народної пам'яті є музеї навчальних закладів Хмельниччини.

Історія вітчизняних музеїв в освітніх закладах (школах) починається з середини XIX століття, що пояснюється успіхами демократичної педагогіки в боротьбі за здійснення принципу наочності в навчанні. Перші шкільні музеї мали вигляд куточків, де були зібрані різні речі, потрібні для ілюстрування того чи іншого предмета навчання і створювались у великих школах.

У післяжовтневий період музейна справа перебудувалась у нерозривному зв'язку з реформою школи. Поступово розвивалась мережа краєзнавчих музеїв нового типу.

Друга світова війна загальмувала, але не припинила процесу розвитку музеїв у закладах освіти. У повоєнний час музеї продовжують створюватись, бо зростає потреба унаочнення вивченого матеріалу.

Уже в перші роки після вигнання з України німецько-фашистських окупан-

тів у школах приділяється увага унаочненню навчання, особливо з історії та інших гуманітарних предметів. Міністр освіти П.Г.Тичина на нараді вчителів початкової школи в 1945 році радив розгорнути краєзнавчу роботу, створювати предметні кабінети і шкільні музеї.

Виходячи з обставин і труднощів в країні в післявоєнні роки, учасники наради закликали освітян організувати шкільні музеї, що висвітлювали б подвиг нашого народу, сприяли вихованню патріотизму в шкільній молоді, були осередками культури.

Уже 1949 року в Україні активізується шкільний туризм, краєзнавство, що сприяло створенню краєзнавчих куточків, навчальних кабінетів, виставок, а згодом і музеїв.

У 50-ті роки зростає кількість шкільних музеїв, урізноманітнюються їхні профілі. Педагогічна преса дедалі частіше порушує питання про доцільність створення в школах музеїв різних профілів, використання їх експозицій у навчально-виховній роботі.

У 1950-60 рр. запроваджуються численні заходи краєзнавчого спрямування. У 1960 р. вперше проведено зліт юних істориків, який пізніше став традиційним. Проведено огляди-конкурси шкільних музеїв.

Такий підхід до музейної роботи, до шкільного краєзнавства намітився і в школах нашої області. 1946 року в Шепетівці відкрито музей Миколи Островського, а 1950-го вже діяв музей М.Островського в середній школі №3 м.Шепетівки.

Музейна робота в 40-50 роках у школах м.Шепетівки сприяла швидкому зростанню кількості музеїв бойової слави, експозиції яких побудовані на матеріалах Великої Вітчизняної війни, що розповідають про події у Подільському краї.

На початку 50-х років учитель історії Жванецької середньої школи Кам'янець-Подільського району Кушнір Борис Михайлович організував гуртківців на збір матеріалів для історико-краєзнавчого музею, який було відкрито в 1954 році. У фонді музею нараховувалось 350 експонатів, в експозиції розмістилось 270. 1957 року краєзнавчий музей було відкрито і в Снітівській СШ Летичівського району.

60-70 роки вирізняються помітним

піднесенням музейного будівництва в школах, професійно-технічних училищах і позашкільних закладах області. Зокрема, у школах було створено більше 45 краєзнавчих музеїв.

Вивчення передового досвіду роботи педагогічних колективів засвідчило, що більшість з них розпочали свою роботу з організації історико-краєзнавчих гуртків, які переросли в товариства «Юний історик», маючи по кілька краєзнавчих секцій. Кожна з них працювала над збором інформації, експонатів для музею в школі та історичних документів для написання історії села, колгоспу, школи, піонерської організації. Крайшми успіхів тут домоглися середні школи: Новоушицька, Іванковецька Городоцького району; Михнівська Ізяславського району; Жванецька, Чорнокозинська Кам'янець-Подільського району; Головчинецька школа-інтернат Летичівського району; Великозозулинська Красилівського району; Калюська, Замихівська Новоушицького району; Ілляшківська Старосинявського району; Зіньківська Віньковецького району; Шепетівська середня школа №2; Славутська СШ №4; Кам'янець-Подільський палац піонерів. Вони нагороджені в 1962 році почесними грамотами Хмельницького обласного відділу народної освіти.

В експозиції історичного музею Жванецької школи було зосереджено чимало матеріалу, зібраного під час роботи Київської археологічної експедиції в урочищах Лиса Гора та Малайдашка. Тут було знайдено поселення трипільської культури та давньоруських часів.

Більше 450 оригінальних експонатів періоду неоліту, середньовіччя, зброя селянських повстань XVII-XVIII століття поповнили експозицію музею Ілляшківської середньої школи Старокостянтинівського району, де у 50-60 роках учителем історії працював Ягодзінський М.І. Експозиція протягом багатьох років поповнювалась

